

INTRODUKSJON: SELVMORD OG SUICIDAL OVERLEVELSE

Ruben Moi

Den vestlige litteraturhistoriens, kanskje verdenslitteraturens, mest siterte setning, «å være eller ikke være», fra Shakespeares *Hamlet* (III, 1), italesetter selvmord, liv og død. Monologens eksistensielle spørsmål gjenspeiler Hamlets situasjon. Er han suicidal? Gal? Stemmer det virkelig at onkelen drepte sin egen bror, faren hans? Er umoralen i familien, blant vennene hans og i kongeriket, grenseløst forkastelig? Er verdens råttenskap for mye for ham? Forventningene til landets arvtaker for store? Kjærligheten for kompleks? Livet meningsløst? Hamlets monolog, liv og endelikt står sentralt i den vestlige kanon, og spørsmålene om selvmord er mange. Hva vil det si å begå selvmord? Hva skjer i livet og hodet til en person som begår selvmord? Hva skjer i livet og hodet til suicidale som overlever? Kan man i det hele tatt forstå selvmord?

Kanskje fremstår selvmordet – betraktninger om menneskets yttergrense, livets betydning og dødens uvilkårlighet – som menneskets mest distinkte trekk? I tillegg til Hamlets suicidale monolog fremstår Romeo og Julies skjebne som verdenskjente selvmord. De elskedes higen etter transendental overskridelse – romantisk gjenforening i det hinsidige – overskygger kjærlighets-sorg, depresjon, drap, generasjonskonflikt, geistlig villfarelse, tilfældigheter og andre årsaksforklaringer i Shakespeares velkjente tragikomedie. Stykket har for alltid blitt stående som en lovsang til kjærligheten. Vår egen nåtid har langt på vei glemt dette dramaets sprengkraft: Oppgjøret med fordømmelse av selvmord.

Der Harold Bloom fremholder Shakespeare som selve senteret i *The Western Canon* (1994), fremhever Michel Foucault, spesielt i «Hva er en forfatter?», litteraturens sprengkraft. Litteratur oppstår idet teksten blir forbudt, tematikken fortiet og forfatteren fengslet. Både Shakespeare og *Romeo og Julie* unngikk slik sensur, men det er ingen tvil om at stykket talte Roma midt imot og i århundrer har fungert som en påminnelse om hvordan ortodoks religiøsitet, sivil lovgivning, monarki og tradisjonell etikk har fordømt, forfulgt, forkastet og tabubelagt selvmord helt opp til vår egen tid. Både Shakespeare, Bloom og Foucault indikerer litteraturens potensielt særegne kraft til radikalt å utfordre konvensjonelle tankemønstre og etablerte samfunnsordninger omkring selvmord.

«Er litterære beskrivelser av selvmord mest trøstende, eller mest triggende?», spør Maria Kjos Fonn (2024) i Morgenbladet i anledning utgivelsen av hennes egen roman *Margaret, er du i sorg* (2024). «Det helt ærlige svaret er at jeg ikke vet», skriver hun i kommentaren som fremholder at Presseforbundet i 2023 endret paragraf 4.9 i Vær varsom-plakaten fra å unngå omtale om selvmord til å omtale selvmord med respekt for temaet. Fonns kommentar og nyeste roman overlapper med mange av de utfordrende spørsmålene i dette spesialnummeret av *Nordlit* – litteraturens forhold til selvmord, suicidalitet, overlevelse og etterlatte. Det gjør også diktsamlingene hun introduserer, spesielt Endre Rusets poetiske sorgmeditasjoner i *Stjålet venn* (2024) og *Deretter* (2021).¹

Selvmordets problem er, som Fonn påpeker, komplekst. Durkheims *Selvmordet* (1897) gir verdifull innsikt i sosiale aspekter ved selvmord. Den franske sosiologen påpeker at *egoistiske* selvmord kan lettere oppstå når individualismen tar overhånd i sosiale felleskap, mens *anomiske*

---

¹ Se «Er litterære beskrivelser av selvmord mest trøstende, eller mest triggende?» i Morgenbladet. For en anmeldelse av Fonns roman, se Margunn Vikingstads «Maria Kjos Fonn med ny bok: Skriv omsynsløst godt om selvmord» i samme utgave (hentet 05.11.2024).

selvmord skjer i samfunn preget av raske endringer og mangel på sosial integrering. På motsatt vis kan *altruistiske* selvmord forekomme ved selvoppofrende mentalitet i sterkt integrerte sosiale felleskap, og *fatalistiske* selvmord skjer når mennesker er for strengt regulert av ideologier, styresett og ordensmakt (fengselsvesen). Durkheim hevder at mennesker som er mindre styrt av sosiale forpliktelser er mer utsatt for å ta sitt eget liv. Hans analyser av alder, kjønn, geografi og statistikk er også opplysende, men det er merkbart at analysene hans stammer fra en førmoderne tid; dette var lenge før modernisering, verdenskriger, individualisering og tekno-digital utvikling endret våre tanker om individ og samfunnsorganisering.

Durkheims analyser og statistikk blir også påtagelig mer mangelfulle jo yngre befolkningsgruppen er. I tillegg utelukkes de fleste former for psykologisk innsikt. At vi er i stand til å kategorisere selvmord som fenomen i henhold til sosiologiske klassifikasjoner, gir oss lite innsikt i hvorfor enkeltindividet vurderer å ta sitt eget liv, og hvorfor enkelte suicidale overlever sin egen suicidalitet. Durkheims sosiologi er fremdeles innsiktsfull, men den kommer til kort når det gjelder betraktninger om individuelle selvmord. Alle menneskeliv er singulære og unike, og Durkheim har ingen tilnærming til hvorfor enkeltindivid begår selvmord. Han har heller ingen tanker om hvorfor de aller fleste individer innenfor hans sosiologiske kategorier *ikke* begår selvmord. Hva er de *individuelle* forskjellene som gjør at enkelte mennesker tar livet av seg, mens det store flertallet innenfor de samme kategoriene lever livet ut?

Apropos individuelle faktorer, på omtrent samme tid etterlot Freud et stort intellektuelt og hermeneutisk vakuum i sitt manglende engasjement med selvmordets problem. Det er oppsiktsvekkende at psykoanalysens far, som selv døde av en overdose morfin administrert etter eget ønske av sin venn og lege Max Schur, og som opplevde flere selvmord blant sine klienter og i sin vennekrets, aldri fordypet seg i selvmordets psykologi. Merkelig nok skriver Freud ingenting om selvmord i sine utlegninger om dødsdriften i *Beyond the Pleasure Principle* (1920) og *Civilization and Its Discontents* (1930). Hans mest kjente setning om selvmord, en av veldig få, står i «Mourning and Melancholia» (1917). Den er imponerende kort, begrensende og selvsentrert, og utelukker enhver ide om altruisme, anomali og fatalisme:

We have long known, it is true, that no neurotic harbours thought of suicide which he has not turned back upon himself from murderous impulses against others, but we have never been able to explain what interplay of forces can carry such a purpose through to execution. (Freud 1957, 251)

«Let us suspend our judgement till experience has solved this problem», er Freuds sluttkommentar til Wien-sirkelens symposium om en selvmordsbølge blant studenter i 1910 (Friedman 1967, 141). Freud skydde selvmordets psykologi i hele sin karriere. Var utfordringen for mørk, for lite sexy, eller for umulig? Kanskje kan litteratur, kunst og hermeneutikk gi dypere innsikt i selvmordets kompleksitet enn sosiologiske analyser og tradisjonell psykologi? Siden tidenes morgen har litteraturen vært full av selvmord. «Kall ingen mann lykkelig før han er død», oppsummerer koret i Sofokles' *Kong Ødipus*. I antikkens greske tragedier var selvmordet en akseptert filosofisk løsning og straff. Hos Sofokles tar Ødipus' kone og mor sitt liv. Ødipus stikker selv ut øynene sine og lever videre etter sitt traumatiske fadermord og sin incestuøse morsbinding: Han anser selvmordet som en enkel løsning og en mild straff. Siden inntreffer selvmord ofte i litteraturen, som A. Alvarez' *The Savage God* (1971) og Jean-Marie Rouarts *De valgte natten* (1985) i engelsk litteratur og fransk litteratur, men temaet har vært lite fokusert i (den norske) litteraturkritikken. Eivind Normann-Eides *Skjønnlitterære selvmord* (2016) analyserer flere av de internasjonale (selvmords)klassikerne, fra Goethes *Den unge Werthers lidelser* og

Tolstojs *Anna Karenina* til Plaths *Glassklokken* og Wurtzels *Prozac Nation*, og har således et internasjonalt og tilbakeskuende perspektiv. Vigdis Ystads klassiker «Ibsens selvmordere», gjenutgitt i *Suicidologi* i 2016, er evig aktuell, men lite involvert i samtidslitteraturen. Asta Marie Bjorvand Bjørkøy skriver innsiktsfullt om død, dødshjelp og selvmord blant de eldre i kapittelet «Døden» i *Samtidslitterære alderdommer* (2020, 169-209), mens Linda Nesby skriver i *Sinne, samhold og kjendiser* (2021, 85-88) svært innsiktsfullt om Stig Sæterbakkens selvmordstunge roman *Gjennom natten*. Nesbys analyse er inspirerende i sitt fokus på selvmordstematikk i en samtidsroman og i sin inkludering av de(n) pårørendes perspektiv.

Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansen presenterer et overblikk over selvmordslitteratur og dens kritiske resepsjon i «Selvmord – Et litterært kasus» i *Sykdom som litteratur* (2011, 327-341). Kapittelet er originalt og tankevekkende i sin poststrukturelle forklaring av selvmordet i henhold til språkteori. Selvmordet kan i etterkant av Saussures semiotikk forstås som et tegn i seg selv, altså det todelte signifikant- og signifikat-tegnet som tilhører større (språk-)strukturer selv om det ikke nødvendigvis klarer å gripe den virkelighet det prøver å gjenspeile eller å kommunisere innenfor reduktive rasjonalitetsrammer. I all sin teoretiske opplysning fokuserer – dessverre? – analysene på internasjonale klassikere som Racines *Fedra*, Goethes *Den unge Werthers lidelser* og Nervals *Aurélia*, uten blick på norsk (samtids)litteratur. Bondevik og Stene-Johansens «Selvmord – Et litterært kasus» er meget opplysende, men også, som forfatterne medgir, «en klar intellektualisering av problematikken og har ingen ambisjon om å forklare virkningen av tragiske bakgrunner som traumatiske opplevelser, seksualisert vold og overgrep, påvirkning av stoff og alkohol, alle former for stigmatisering, mobbing, tortur (332).

Flere av artiklene i dette nummeret belyser nettopp flere av disse psykologiske, sosiologiske, ideologiske og eksistensielle aspektene ved selvmord. Mange av dem har også en større tiltro enn Bondevik og Stene-Johansen til at samtidens litteratur og kunstneriske uttrykksformer kan bidra til en annen type forståelse av selvmordsproblematikken enn sosiologi, legevitenenskap, statistikk, historie og postfeministisk teori har muligheten til.

Litteraturen og selvmordet

«Hva skal den enkelte som fremdeles ønsker å lese, forsøke å lese, så langt ute i historien?», spør Harold Bloom i *Vestens litterære kanon* (1996, 23). Han legger til at «opprinnelig betød kanon de bøker som ble lest i våre utdanningsinstitusjoner, og til tross for den nåværende multikulturelle politikken består fortsatt kanons problem» (23). Siden Blooms bok ble utgitt i 1994 har tilfanget av politiske direktiver ytterligere økt innenfor litteraturfeltet, spesielt innenfor (høyere) utdanning: helse og litteratur, økologi og litteratur, demokrati og litteratur, digitalitet og litteratur... Listen fortsetter, og den kjennetegnes spesielt av litteraturens underordnede posisjon, og av dens rasjonelle funksjonalitet, instrumentelle muligheter, profesjonelle anvendelse og didaktiske potensial. Litteraturen, slik blant annet Bloom ser den, har langt på vei mistet sin egenverdi i litteraturfagene og i kritikken, kan man kanskje si, med et henblikk på Kants etikk og estetikk. Så hva skal man forsøke å lese? Hvorfor?

I sin gjennomgang av kanonisk litteratur vektlegger Bloom først og fremst estetikk, originalitet og form: Kanonisk litteratur fremviser en «estetisk overlegenhet» (13) som skapes gjennom selsomme temaer, idiosynkratisk formgivning og særegen språkdrakt i samspill med tidligere storverk: «All sterk litterær originalitet blir kanonisk» (32). Originaliteten viser seg frem som «selsomhet» (13) og konkurrerer i et litterært «mesterskap» som gjør at den individuelle forfatterens verk til enhver tid måles mot sine forgjengere, mot «verkene som går forut» (20), en

(selv-)bevisst og sammensatt dynamikk som skaper den kritisk-kreative «angsten for påvirkning» (16).

Men litteraturen forholder seg også til menneskets særegenheter, og gir, igjen ifølge Bloom, i seg selv blikk på dyptgripende menneskelige livsanskuelser. Bloom vektlegger at «teksten ikke er til for å glede, men for å gi en opphøyet ulyst eller vanskeligere lyst» (36). Han vektlegger hvordan litteratur utgjør en samtale med seg selv og sin egen eksistens, og gir lesere rom til å samtale med, og utforske, seg selv:

Hvis vi leser den vestlige kanon for å forme våre sosiale, politiske eller personlige moralske verdier, tror jeg fullt og fast at vi blir monstre av selvgodhet og utnytting. Det å lese for å tjene en eller annen ideologi er, etter min vurdering, det samme som ikke å lese i det hele tatt. Tar vi imot estetisk styrke, settes vi [i] stand til å lære hvordan vi skal tale med oss selv og hvordan vi skal utholde oss selv. Den samme bruk av Shakespeare eller Cervantes, av Homer eller Dante, av Chaucer eller av Rabelais er å forsøke ens eget voksende, indre selv. Bevissthetens dialog med seg selv er ikke først og fremst en sosial realitet. Alt den vestlige kanon kan gi deg, er den rette bruk av din egen ensomhet, den ensomhet hvis endelige form er konfrontasjonen med din egen dødelighet. (35)

I sin konservative nostalgi for kanonisk litteratur treffer Bloom, den gang som nå, enkelte vedvarende trekk ved fiksjon, poesi, drama og litterær skapelse. At skaperkraft og imaginær forstilling tilbyr et særegent og annet tankerom enn ideologi, politikk, faglitteratur og offentlig debatt utgjør fremdeles et grunnleggende «selsomt» element i fiksjon og litteratur. Den religiøse dimensjonen, «ambivalens mellom det guddommelige og det menneskelige», virker utdatert i dagens sekulære samfunn, men denne tesen vibrerer i metafysiske undersøkelser, i ambivalensen mellom det biologiske og det spirituelle, mellom det forståelige og det uforståelige, og mellom liv og død. Konfrontasjonen med egen dødelighet står som en vedvarende mulighet i det meste av litteraturen som fokuserer på «opphøyet ulyst eller vanskeligere lyst», og en slik «(u)lyst» er utgangspunktet for dette spesialnummert av *Nordlit*, der temaet er *Selv mord og suicidal overlevelse*. Flere av Blooms kanoniske grunnprinsipper – subversivitet, erkjennelse, originalitet, konfrontasjonen med egen dødelighet – er vedvarende for romanene, novellene, kortprosaen, musikken, tegneserien og TV-serien som analyseres i nummeret.

Med alle kanoniske reservasjoner kan man likevel vurdere, som vanlig er i disse poststrukturelle tider, å diversifisere kanonkonseptet. En måte å utføre en slik deregulering på er selvfølgelig å bruke de kanoniske begreper som rettesnor for samtids-, populær- og ungdomslitteratur. En annen tilnærming er å opprette nye kriterier for en ny type litteratur, for eksempel perspektivet fra den yngre garde, som ofte faller utenfor selv de videste tradisjonelle kanonbegrep. En tredje metode er å fokusere på en selvmordskanon som en utforskning av kanskje det mest grunnleggende utgangspunktet: Det enkelte individets møte med sitt eget liv og sin egen død(lighet). Selv om en slik type tematråling kan ha fellestrekk med det Bloom kaller «den nåværende multikulturelle politikken» og et ønske om å «forme våre sosiale, politiske eller personlige moralske verdier», plasserer selvmordslitteraturen seg tydelig i et metafysisk landskap mellom liv og død. Den er erkjennessøkende, lite lystelig, original og subversiv, og den konfronterer oss med vår egen og andres dødelighet.

Med utstrakt fokus på indre dialog, selverkjennelse og «konfrontasjon med sin egen dødelighet» er det forresten bemerkelsesverdig hvor lite Bloom bryr seg om selvmord. Denne typen sammenstøt med sin egen mortalitet ser han ut til å unngå. Han skrenser så vidt innom selvmord i sin lesning av Goethes *Faust* (1996, 200), Ibsens *Peer Gynt* (318), Shakespeares *Hamlet* (401),

Borges' *El hacedor* (408) og Becketts *Sluttpill* (442). På norsk får han følge av Erik Bjerck Hagen et al., som i sitt tobindsverk *Den norske litterære kanon* kun omtaler selvmord ved fire anledninger: Sigrid Undsets *Jenny* (2007, 63), Amalie Skrams *Hellemyrsfolket* (2009, 161), Alexander Kiellands *Skipper Worse* (2009, 177) og Arne Garborgs utsagn i målstriden, der nordmenn måtte «kjempes for nynorsken som sitt ene språk eller det ville bli begått et 'nasjonalt selvmord'» (2009, 188).

Enkelte forfattere har adressert tematikken mer eksplisitt. «Det finnes bare ett virkelig alvorlig filosofisk problem: det er selvmordet», skriver Albert Camus som kjent i sitt grunnleggende essay om menneskets eksistens fra 1942, *Myten om Sisyfos* (2021, 42). Camus trer inn i det suicidale mørket som litteraturen ofte tilbyr, og som Bloom og Bjerck Hagen et al. langt på vei unnviker. I sine meditasjoner om selvmord utforsker Camus så vel litterære betraktninger som filosofiske utlegninger. Hans standhaftige manifest presenterer et litterært-filosofisk tilsvar til Durkheims *Selvmordet*, og han tar et oppgjør med samtidens selvmordssympati i en alder av 29, da han deltok i den franske undergrunnsbevegelsen mot nazismen under 2. verdenskrig. Camus' litterære selvmordsbetraktninger drar også teppet bort under David Humes livsfarlige rasjonalitet i «Of Suicide» (1777), en bortimot empatiløs tilnærming som også kjennetegner deler av Simon Critchleys langt mer nyanserte *Notes on Suicide* (2015).

I sitt forord til nyutgivelsen av den norske oversettelsen av *Myten om Sisyfos* skriver Dag Solstad om sitt forhold til Camus' essay og litteratur, i vendinger som gjenkaller Blooms «ambivalens mellom det guddommelige og det menneskelige»: «Jeg var altså en ateist som leste metafysiske forfattere med lidenskap» (Camus 2021, 39). Sitt intrikate engasjement med selvmord og Camus' skjellsettende litteratur til tross, det er fint lite i Solstads paradoksale ateist-metafysiske standpunkt som taler til sekulære tenårings utfordringer. Det samme kan for øvrig sies om Solstads foreløpig siste roman, *Tredje, og siste, roman om Bjørn Hansen* (2019), der Camus' refleksjoner utgjør et viktig forelegg, og der den livstrette og fremmedgjorte Bjørn Hansens livsanskuelse totalt overskygger sønnesønnen Wiggos studentliv.

Solstads litteratur er ikke innlemmet i Bjerck Hagen et al.s kanoniske oversikt (eller Blooms): De slutter begge på 1950- og 1990-tallet, Bloom med Beckett og Bjerck Hagen et al. med Gunvor Hofmo. De har begge til felles at de stort sett marginaliserer eller utelater selvmord i sine kanoniserende betraktninger og sin eksistensielle litteratur. Likeledes utelater de populærkultur, samtids- og ungdomslitteratur. Apropos sistnevnte, selv Camus' eksistensielle utgangspunkt kan virke fremmedgjort for dagens generasjon. Han skriver innsiktsfullt og med ungdommelig temperament, men de filosofiske refleksjonene og litterære analysene ligger opplagt i ytterkanten av hva dagens litteraturlesende ungdom har i skolesekken. Camus skriver: «Men det er samtidig nyttig å notere seg at det absurde, som hittil har vært sett på som en konklusjon, i dette essayet blir betraktet som utgangspunkt» (41). Selv om ungdom kan oppfatte sin situasjon til ulike tider som absurd, er det lite sannsynlig at de forholder seg til sine utfordringer på et like intellektuelt og rasjonelt nivå som Camus. Men påminnelsen om å begynne på nytt kan være nyttig som utgangspunkt for å involvere seg i selvmordsproblematikken i dagens litteratur og kultur.

Både Bloom og Bjerck Hagen et al. ignorerer selvmord som en del av litteraturens evne til å utforske randsonen av menneskets sammensatte psykologi, vår livssituasjon og vår dødelighet. Denne unnlatsen følger langt på vei det religiøse predikatet, den juridiske straffeforfølgelsen og den sosiale fordømmelsen selvmordere og deres familie har blitt utsatt for gjennom historien. Her har det kritiske laug et langt på vei underkastet seg samfunnsdominerende institusjoner, til tross for at litteraturen er breddfull av selvmord. Følgelig diskuterer litterære kritikere heller aldri estetikk eller form i forbindelse med selvmord. Logisk nok, kan man si, for hva er egentlig

selvmordslitteratur? Hvordan definerer man selvmordslitteratur? Kan man i det hele tatt snakke om selvmordslitteraturens estetikk, form og originalitet?

Den kanskje aller vanligste oppfatningen av selvmordslitteratur er et litterært verk som utforsker årsakene – spesielt de psykologiske, men også de metafysiske, filosofiske, sosiale, og moralske årsakene – til at en person begår selvmord. Livets og dødens mening og meningsløshet antar i selvmordet sin mest utgrunnelige form: Hvorfor? Litteraturens utforskning av en selvmorders skjebne trer inn i et metafysisk landskap, der sosiologi, psykologi, relasjoner, selvmordsbrev og andre tentative forklaringsmodeller fremdeles kommer til kort. Trangen til å forstå, jakten på mening og oppgjøret med menneskets eksistens konfronterer den enkelte selvmorder med sitt eget liv og sin egen dødelighet. Samtidig overlever flere selvmordskandidater sitt eget suicidale mørke. Dermed utgjør «overlevelsesromaner» også en kategori innenfor begrepet «selvmordsromaner». Hvorfor takler noen selvmordskandidater sin suicidale situasjon bedre enn andre?

Selvmord rammer også pårørende med voldsom kraft, spesielt dersom den suicidale personen går bort, men også dersom vedkommende sliter over lengre tid og lever videre. Personer som kanskje aldri har reflektert over sin egen dødelighet rammes av et tap og en sorg og en uforklarlig som overgår somatisk sykdom, et ordinært dødsfall eller en konvensjonell begravelse. Romanen er muligens den typen litteratur som tilbyr det største mulighetsrommet for å utforske selvmordets utgrunnelighet, selv om poesi, noveller, kortprosa, sangtekster, tegneserier og drama opplagt tilbyr muligheter til å forsøke å uttrykke andre sider av selvmordets emosjonelle nyanser og tragiske dimensjoner.

Memoarer og biografiske tilnærminger tilbyr andre innfallsvinkler, men disse kan også ha en forutinntatt og begrensende effekt på selve litteraturen. Biografiske selvmordstiltærminger til for eksempel Per Sivle, Tor Jonsson, Jens Bjørneboe, Tor Ulven og Stig Sæterbakkens forfatterskap risikerer å begrense forfatterens skaperkraft og mangfoldighet i deres rikholdige litteratur, sågar også i deres selvmordsengasjement.² I henhold til disse korte avgrensningene kan en selvmordstekst i sin enkleste forstand defineres på følgende vis: *En selvmordstekst er et fiktivt litteraturverk der selvmord utgjør hovedhendelsen for den suicidale personens død eller overlevelse, og for de pårørendes utfordringer.* Denne definisjonen omfatter selvfølgelig også ungdomsromaner og det vi kan kalle «ungdomsselvmordsromaner», som utfordrer de fleste eksisterende hermeneutiske tilnærminger, inkludert Camus' opprørstemperament, fordi det meste av litterær og kritisk resepsjon så langt henvender seg til klassiske-, voksen- eller alderdomstekster.

Selvmordslitteratur plasserer seg i et dystert eksistensielt og metafysisk landskap som litteraturkritikere har en tendens til å unngå. Litteratur og kunst har til alle tider skapt et enestående tankerom for å meditere over menneskets skjebne og individets sjelsliv. Både forfattere og lesere, akkurat som suicidale, pårørende og samfunnet for øvrig, er ofte usikre på om selvmordslitteratur har en forebyggende, preventiv eller en smittsom effekt. Nobelprisvinneren i litteratur i 2023, Jon Fosse, tilkjenner i sin Nobelforelesning «Et taust språk» at litteratur og kunst utvilsomt kan bidra til å redde liv:

Det er fleire sjølv-mord i diktinga mi. Fleire enn eg likar å tenkja på. Eg har vore redd for at eg slik kan ha vore med på å legitimera sjølv-mord. Så det som rørte meg aller mest var dei som med reine ord skreiv at diktinga mi rett og slett hadde redda livet deira. Eg har for så vidt alltid visst at dikting kan redda liv, kanskje har den til og med

² For dyptloddende betraktninger av selvmordets posisjon i forfatterskap og kritisk resepsjon, se Tore Rems «Fortellingen om en vanskelig slutt» i *Suicidologi*, 2012, årg. 17, nr. 1.

redda mitt eige. Og om mi dikting også kan hjelpa til med å redda andres liv, ja så kan ingenting gleda meg meir enn det. (Fosse 2023)

Dessverre har ingen så langt tatt utfordringen med å skrive om selvmord i Fosses forfatterskap. For å holde liv i dette selvmord og suicidal overlevelse-prosjektet benytter redaktørene herved anledningen til å invitere lesere av dette nummeret som ønsker å fordype seg i Fosses selvmordsproblematikk til å ta kontakt med redaktørene.

Artiklene

Høstens spesialnummer av *Nordlit* begynner i litteraturen, men slutter ikke der. De 12 essayene undersøker hvordan litteratur og populærkulturelle fenomener som musikk, tv-serier og grafiske romaner fremstiller selvmord og suicidal overlevelse. Temanummeret går altså i bredden av kreative uttrykk der selvmordet på en eller annen måte står i sentrum av «teksten». Og nummeret går i dybden av et fenomen det er vanskelig både å lese, skrive og snakke om, og utforsker hva ulike uttrykk og former kan bidra med av perspektiver, forestillinger og italesetelser.

I «Absurd Life Simulated Upon the Blank Canvas of the World: Cormac McCarthy's *The Road* alongside Baudrillard and Camus» skriver William Dwyer at handlingen i den dystopiske amerikanske romanen utfolder seg som en forlengelse av den franske filosofens klassiker, «in continuing a Sisyphean task of walking a road to nowhere». Påpekningen er like treffende som analysen er klar: Den menneskelige eksistensen er absurd, tragisk, strevsom og overvinnelig. I sine fortolkninger av *The Road* i lys av Camus' eksistensialisme setter Dwyer opptakten for den franske forfatterens betydning for moderne kontemplasjon angående selvmord: De aller fleste artiklene i dette nummeret bruker *Myten om Sisyfos* som referanse for sine betraktninger omkring selvmordet.

Et av de mest originale og livgivende trekkene i Dwyers filosofisk anlagte og teori-drevne utlegninger er hvordan Baudrillards simulacra-drøftninger redder McCarthys roman fra dystopi-resepsjonen og forsterker Camus' perspektiv. Dwyer påviser hvordan selvmordet tilbyr et irrasjonelt valg i en verden der alle lag av moralsk, sivilisatorisk, konvensjonskonstituerende og meningsdannende staffasje er skrelt bort, omtrent som transformative kopier der originale har forsvunnet. Konstellasjonen av Camus' og Baudrillards ideer er forfriskende og produktiv, selv om spranget fra sistnevntes media-teorier kan virke langt. Dwyers diskursive inngang til selvmordsproblematikken utvider den hermeneutiske, psykologiske og analytiske dimensjonen som kjennetegner mange av de andre artiklene.

Selvmordere griper inn i Guds skaperverk og har derfor blitt fordømt gjennom tidene som fortapte syndere som ble gravlagt i skam utenfor kirkegården eller bymurene, så vel som utenfor Guds nåde. Der Dwyer oppholder seg i et åndsforlatt univers henvender Rikke Andersen Kraglund seg til selvmordets metafysiske perspektiv. Selvmordet oppfattes ofte som det ultimate opprøret, mot Gud, mot kirkemakt og mot autoriteter og undertrykkelse, og kan opplagt betraktes som en manifestasjon av makt, som et grenseløst opprør, som overvinnelse og befrielse – ikke minst for kunstnere. I «'Åh, kom hid, oh, Satan!' Selvmordet og Djævelpagten som motiv i Karl Ove Knausgårds *Nattskolen*» følger Kraglund Faust-motivet i Knausgårds roman og forfatterskap, som forstås som en kontrollert intertekstuell lek med den kanoniske «djevellitteraturen» (Marlowe, Mann og Bulgakov).

Hvordan skriver man om kjære som har gått bort og sin egen sorg uten å utlevere den suicidal eller fremstille den pårørende som offer? Spørsmålet står sentralt i Zsofia Domsas artikkel «'Jeg finner trøst i andre med store sorger': Selvmord i et pårørendeperspektiv i *Mødre og døtre*

av Tiril Broch Aakre (2019)), såvel som i Aakres bok, der selvmordet berammes av medmenneskelighet og familierelasjoner langt mer enn kunstnerisk opprørstrang. Domsa peker på romanens «flerstemmighet» – den avdødes notater, offentlige dokumenter, litteraturbevissthet, selvbiografi, sorgskrivning, genreoverskridelse – en estetisk løsning som tillegger romanen en flertydig status som selvmordsforståelse, pårørendeperspektiver, systemkritikk, eksistensielle funderinger og litterær refleksjon. Litteratur tilbyr et unikt erkjennelsesrom: «Suicidalitet betyr forskjellige ting for hver og en av dem som er rammet, derfor bør selvmord defineres i en eksistensiell kontekst og ikke i en generaliserende psykiatrisk sammenheng. I kraft av å være både en dyp personlig beretning og et skjønnlitterært verk kan *Mødre og døtre* være et klart argument for sammenhengen mellom suicidalitet og eksistens».

Hvordan presenteres en person som har begått selvmord? Av hvem? Disse spørsmålene er relevante for all selvmordlitteratur, ettersom den avdøde ikke selv kan berette sin fortelling. I sin artikkel «‘Det var krefter i det lille vesenet’. Om tale, taushet og fortielse i Laila Stiens novelle ‘Markblomster’» problematiserer Sigurd Stranda, akkurat som Domsa, fortellerens/hovedpersonens definisjons- og narrative makt over historien som utfolder seg. I sin lesning av Stiens novelle i lys av naturfilosofen Peter Wessel Zapffes behandling av «fortielse» og «autotelisk håp» i *Om det tragiske* (1941) belyser Stranda hvordan selvmordet i novellen avslører tragediens tilsløring og fortielse, såvel som kollektive oppfatninger av menneskets eksistens.

Narrasjon står sentralt også i Pernille Meyers artikkel «De, du, jeg: Fiktionalitet og den aktuelle grønlandske selvmordsproblematik i Niviaq Korneliussens *Blomsterdalen*», som undersøker genregrenser mellom «fiksjonalitet» og «ikke-fiksjonalitet» i romanen om selvmord på Grønland som ble tildelt Nordisk råds litteraturpris i 2021. Genre- og grensebevissthet faller naturlig for en forfatter som skriver på to språk på verdens største øy, som geografisk hører til Nord-Amerika, men politisk til Europa, som har en kolonial historie og kompleks union med Danmark, og som hadde en av verdens høyeste årlige selvmordsrater i tidsrommet 1985-2012. «Men hvorfor skrive en roman i stedet for et debatindlæg?» spør Meyer. Hennes lesning av språk, numerologisk komposisjon, narrasjon og bruk av ulike pronomener i *Blomsterdalen* bidrar til å bedre forstå Grønlands ufattelige tragedie.

I «Kreativitet og destruksjon i Bjarte Breiteigs ‘Der nede sørger de ikke’» utfører John Brumo en innsiktsfull analyse av denne kanoniserte novellen. Brumo avdekker stadig nye dyp i selvmordforsøkets mystikk og konsekvenser. Mange av novellens dramatiske handlinger kan sannsynligvis tilbakespores til et tidligere selvmordsforsøk, men hva var motivene bak og årsakene for selve selvmordsforsøket? Og hvordan korresponderer denne dødsdriften og de destruktive impulsene med den suicidale karakterens uovertrufne skaperkraft? Brumo analyserer disse utfordringene med psykologisk innsikt, filosofisk forståelse og analytisk teft.

Hvordan klarer man å formidle selvmordets kompleksitet i et kort litterært format? Morten Auklend viser i «En brennende kniv: Selvmord, sublimering og slapstick i Arne Østrings ‘Ut av stillheten’» hvordan Østrings 13-linjers kortprosatetekst inntar ulike, og uventede, perspektiver på suicidale idealer og intensjoner. Auklend fremhever hvordan «hermeneutiske overveielser og praksiser bør aktiveres før etiske problemstillinger kan diskuteres». Med en undring, underfundighet og hermeneutisk kompetanse som bringer tankene hen til Roland Barthes’ *Empire of Signs* (1970) tolkes Østrings tankesprang og spissfindigheter på en måte som utvider suicidalitetens kompleksitet med Japansk keiserkultur, kamikazepiloter og «*tokkotaier*», samtidig som artikkelen reflekterer mer velkjente vestlige innfallsvinkler.

Av alle selvmord er sannsynligvis ungdomsselvmord det mest tragiske. Barneselvmord er heldigvis uhyre sjeldne, men begge typer selvmord utløser bunnløse tragedier for foreldre, søsken, familie, venner, medelever, ungdomsklubber og lokale samfunn. De stiller også spørsmål

ved vanlige oppfatninger av selvmord, for eksempel ideen om at vi ved selvmord forstår en «bevisst og villet handling, som individet har foretatt for å skade seg selv, og hvor skaden har ført til døden», som ofte oppfattes som den enkleste definisjonen.³ Hvor «bevisst og villet» er ungdomsselvmord? Hvorfor dør noen tenåringer i det suicidal mørket? Hvorfor overlever andre? Ruben Moi undersøker hvordan ungdomsselvmordsromanene *Uten puls* (2005) av Heine T. Bakkeid, *da vi var yngre* (2023) av Oliver Lovrenski og *304 dager* (2021) av Simon Stranger med kompositorisk kvalitet og kanonisk selvbevissthet fremstiller ulike årsakssammenhenger for selvmord og overlevelse, samt pårørendes opplevelse og betydning.

Mattias Fyhrs artikkel «Skräcklitteratur och självmord» sirkler også, som tittelen avslører, inn en bestemt sjanger. Ved å presentere en nærmest encyklopedisk katalog over selvmord i og tilknyttet skrekklitteraturen – gotiske og romantiske tekster – og mer spesifikke lesninger av noveller av blant annet H.P. Lovecraft og Arthur Machen, viser Fyhr hvordan selvmord opptar en tidvis sentral plass i en tradisjon der selvmord og selvmordsmotiver brukes for å skape mystifikasjon og flertydighet i tillegg til tradisjonsbevissthet, grøss og gru.

«Don't try suicide» messer Queen i sangen med samme navn fra bandets åttende album, *The Game* (1980). Kanskje hadde bandet en bestemt person i tankene, kanskje ikke. Sangen fremstår sannsynligvis mer som et tilsvaret til alle låtene, hitene og albumene som oppholder seg i suicidalt landskap, eller til alle artistene i rock-, pop- og musikkmiljøet som endte sine liv et eller annet sted på det suicidal spektrumet. Muligens er Queens oppstemte låt nok en sang som omhandler et dystert tema i en lystig tone – et varemerke hos et av verdens mest populære band i 1970-90-årene, ikke minst i den universale hymnen «Bohemian Rhapsody». Queens advarsel ser ut til å ha blitt møtt med fordømmelse av en rekke fans, men med forståelsesfull og positiv omtale av flere som sliter med en suicidal livssituasjon.⁴ Det suicidal landskapet innenfor rock-miljøet er stort, et opplagt tema for et større prosjekt enn dette nummeret, men kanskje responderte Queens «Don't Try Suicide» til David Bowies «Rock'n'Roll Suicide» (1972)? I «Ghost in the Mirror: David Bowie, Mourning, and Suicide» studerer Charles I. Armstrong selvmord og den suicidal overlevelsens betydning i det engelske rockeikonets musikk. Queens låt, Bowies musikk og Armstrongs artikkel antyder også at selvmordstematikken muligens har en like stor utbredelse i populærkulturen som i finkultur og kunst, og bekrefter også en antagelse om at litteratur, kunst og popkultur har bidratt til å redusere demonisering og fortielse av selvmord.

De to siste tekstene i dette spesialnummeret henvender seg også til populærkultur. Anders Lysne retter søkelyset mot NRKs TV-serie *Rådebank* og fremhever hvordan og hvorfor selvmordet i serien økte dens popularitet og bekreftet dens eksistensielle tyngde. Artikkelen er spesielt interessant i sin analyse av hvordan filmatiske teknikker formidler den tragiske hendelsens patos og skaper et narrativt vendepunkt, men serien er også ukonvensjonell ved at den sirkler inn årsaksforklaringer. I «Ikonisk solidaritet med døden – om Steffen Kvernelands *En frivillig død*» har Benedikt Jager en lignende tilnærming til det suicidal grenselandet mellom liv, død og selvmord i Kvernelands (selvbio)grafiske bok. Farens premediterte bortgang på sønnens 18-årsdag er sjokkerende på alle vis, og Jager forklarer hvordan tekst og bilde bidrar til å belyse ulike årsaksforklaringer for «le-ser-en»: Den som både leser teksten og ser tegningene i Kvernelands bok.

Den dystre tematikken til tross, vi håper at dette spesialnummeret av *Nordlit* kan bidra til bedre forståelse av selvmord og suicidal overlevelse via tekster og lesninger. Bredden og

³ For denne definisjonen, men også langt videre betraktninger av psykologiske, psykiatriske, sosiale og biologiske årsakssammenhenger, samt av risikofaktorer og preventive strategier, se Nils Retterstøls *Selvmord* (1990, 10).

⁴ «Don't Try Suicide by Queen». Se <https://www.songfacts.com/lyrics/queen/dont-try-suicide> (05.11.2024).

variasjonen i tekstutvalget reflekterer trolig en liten flik av selvmordsfenomenets kompleksitet, tragedie og uforståelighet, men desto viktigere er det nok at ulike tekster, tilnærminger og lese- og forståelsesdeviser, blir aktivert. Hvis kunstneriske uttrykk i det hele tatt speiler, bearbeider eller problematiserer selvmord og suicidal overlevelse, kan ikke tilfanget søke normative løsninger. Litterære tekster tilbyr fremdeles et særegent rom hvor vi kan møte vår egen selsomhet, til å forsøke oss selv, og til å erkjenne vår egen og andres eksistensielle situasjon.

Litteraturliste

- Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand. 2020. *Samtidslitterære alderdommer*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bloom, Harold. 1996 [1994]. *Vestens litterære kanon*. Oversatt av Jan Brage Gundersen. Oslo: Aschehoug.
- Bondevik, Hilde og Stene-Johansen, Knut. 2011. «Selvmord – Et litterært kasus» i *Sykdom som litteratur. 13 utvalgte diagnoser*. Oslo: Unipub.
- Camus, Albert. 2021 [1942]. *Myten om Sisyfos*. Oslo: Cappelen.
- Durkheim, Emile. 2000 [1897]. *Selvordet*. Oslo: Gyldendal.
- Fosse, Jon. 2023. «Et taust språk». Stockholm: Nobelinstituttet.
<https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2023/fosse/215846-nobel-lecture-norwegian/>
(hentet 05.11.2024).
- Freud, Sigmund. 1957 [1917]. «Mourning and Melancholia». *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV (1914-1916).
- Friedman, Paul. 1967. *On Suicide*. International Universities Press.
- Hagen, Erik Bjerck et al. 2007. *Den norske litterære kanon: 1900-1960*. Oslo: Aschehoug.
- Hagen, Erik Bjerck et al. 2009. *Den norske litterære kanon: 1700-1900*. Oslo: Aschehoug.
- Kjos Fonn, Maria. (2024, 25/10). «Er litterære beskrivelser av selvmord mest trøstende, eller mest triggende?» *Morgenbladet*: <https://www.morgenbladet.no/tags/maria-kjos-fonn/>
(hentet 05.11.2024).
- Nesby, Linda. 2021. *Sinne, samhold og kjendiser*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Normann-Eide, Eivind. (2016). *Skjønnlitterære selvmord*. Oslo: Pax.
- Queen: <https://www.songfacts.com/lyrics/queen/dont-try-suicide> (hentet 05.11.2024).
- Rem, Tore. «Fortellingen om en vanskelig slutt». *Suicidologi*, 2012, årg. 17, nr. 1, s. 22-27.
- Retterstøl, Nils. 1990. *Selvordet*, Oslo: Universitetsforlaget.